

Tudatronsolás

Gondolatok Varga József Tudatformáló idők c. regényéhez

(Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2005)

Az összesen 20 fejezetre tagolt kötetben a szerző nagyapja (3–4. fejezet) és nagybátyja (5–20. fejezet) „naplójegyzetei” alapján kerekít főként a szlovéniai Muravidéken játszódó történeteket, amelyek egymást többnyire időrendi sorrendben követik. A novellaregény (így jellemzi a szerző saját művét) a következő nagyobb egységekre osztható fel.

Az 1–2. fejezetben a szerző – bevezetőleg – leírja, hogyan jutott a további eseményeket magába foglaló napló birtokába. „Kegyetlen elnyomás, fájdalmas szenvedély és vérző reménység van azokban a sorokban. A megszálló többségi szerbek elleni vádaskodás: vádirat. Olyan alapokról szól, amelyek között tőlünk, az itt élő őshonos magyaroktól elvettek szinte minden emberi jogot. Kiszemmiszték, megszégyenítettek, megfosztották érzelme- és gondolatvilágunkat, meg akarták törni magyarságtudatunkat! Béklyót raktak a szellemünkre! Bilincset igaz magatartásformánkra!” – nyilatkozik a nagybácsi, amikor a naplót a szerző gondjára bizza (Gabonaaratás c. fejezet).

Vagy pedig elűzték, szökésre kényszerítették az embereket, amiről a nem sokkal a trianoni határok meghúzása után, a húszas évek elején játszódó, egy család Magyarországra való szökését taglaló, következő részben van szó (Hazátlanul és Zsandárcselezés c. fejezetek). A magyarul csak törve beszélő Micha bácsi – vele még találkozunk a későbbiekben – segít a családnak átjutni a határon.

Újabb egységet képeznek a 30-as években játszódó történetek, itt ragadja magához a tollat a szerző nagybátyja, a naplóírást folytatva. Egy – viszonylag – békés korszakról olvashatunk. A többségi nemzet fokozatosan növekvő adminisztratív elnyomó intézkedései mellett csak kisebb nézeteltérések (pl. a pusztaréti „csata” szerencsés-

re csak kölcsönös fenyegetőzésben merül ki), betyárok időnkénti gaztettei nehezítik az emberek sorsát. Pedagógus szerzőről lévén szó, természetesen betekinthetünk a két világháború közötti oktatási helyzetbe is: „Az 1930-as évek végére már a jugoszláv állami szervek teljesen betiltották a magyar nyelvű oktatást a muravidéki elemi iskolákban még ott is, ahol a tanulók 95%-ban magyar nemzetiségűek voltak.” – olvashatjuk visszatekintőleg, a tulajdonképpen már a következő részhez tartozó Örömmarmorban c. fejezetben.

Megjegyezzük, hogy már az 1931/32-es tanévben teljesen megszüntették több muravidéki iskolában a magyar tagozatokat. Az 1931-es népszámláláskor ugyanis sok muravidéki magyar – akár külső nyomás hatására, akár számításból – jugoszlávnak vallotta magát, mire föl már nem írathatta magyar tagozatba a gyerekeit.¹ A magyar tagozatok helyzetét az oktatási törvények is nehezítették. „Olyan helyzet állt elő, hogy formálisan eleget tett ugyan az állam a békeszerződés rendelkezéseinek, a jogi normarendszer azonban a gyakorlatban csak nehezen volt megvalósítható.”² (Szinte ugyanez megállapítható az 1959/60-ban bevezetett „kétnyelvű” oktatásra is, de a nemzetiségi iskolákról általában elmondható a történelmi és a Trianon utáni Magyarországon, valamint az utódállamokban, hogy az oktatási törvényeket maradéktalanul sehol sem hajtották végre, így a „nemzetiségi” iskola valójában, ill. többé-kevésbé ugyanezen nemzetiség asszimilációját szolgálta, vagy azt lényegében nem gátolta meg.)³ A Muravidéken a nemzetiségi iskolák elleni támadás azzal kezdődött, hogy a magyar tanítókat kötelezték az államnyelv megtanulására, amire 1924-ig kaptak haladékot. Így pl. Göntérházára 1924-ben szlovén tanító került, viszont magyar nyelvű hitoktatás 1935–36-ig volt.⁴

¹ Kokoklj, Miroslav – Horvat, Bela: *Prekmursko šolstvo. Murska Sobota 1977. 347–351. old.* Lásd Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941. Lendva 2001. 269. old.*

² Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941. Lendva 2001. 269. old.*

³ Így volt ez már az 1868-as Deák–Eötvös-féle kisebbségi törvénnyel is.

⁴ „...ezért mind küzdeni kell.” *Életút a szlovéniai magyarság szolgálatában. Székely András Bertalan beszélgetései Varga Sándorral. Szombat-hely 1990., 4–8. old.*

Az 1935-ben játszódó Az erdei sztrájk c. fejezetben az erdőgazdasági munkások úttörő jellegű megmozdulásáról olvashatunk, amellyel megelőzték a lendvai ipari vállalatoknál végbemenő bérharcokat. (A Našička nevű, horvát érdekeltségű tanin-feldolgozó és faipari vállalat lendvai üzemében az első hivatalos sztrájk 1937-ben volt.⁵ A sztrájkolókkal tárgyaló, magabiztos fellépésű „nagyúr” napjaink öblös hangú, ígéretgő, demagóg politikusaikat juttatja eszünkbe.

Az Örömmámorban c. fejezettel kezdődő rész a 40-es évek első felében játszódik, a muravidéki háborús eseményekről szól. Azonban az 1941-es „felszabadulást” szlovének internálása, száműzetése tette kétes értékűvé (A száműzetés). Ezzel együtt itt található az egész kötet legromantikusabb története: egy Magyarországra hurcolt szlovén fiatalember beleszeret – emberséges – gazdájának lányába, a fiatalok a háború után össze is házasodnak (Megérdemelt boldogság c. fejezet).

Így helytállónak tűnik a megállapítás, amelyet A száműzetés c. fejezetben olvashatunk: „Az igazságnak megfelelően – bár soha nincsen teljes igazság, mert az is csak viszonylagos – el kell mondani, hogy az idegenbe toloncolt »kolonisták« életvitele valamivel jobb volt, mint később a hasonló helyzetbe került magyaroké Hrastovecen, Sterntálban, Mariborban és másutt. A deportált szlovének zöme dolgozhatott, a gyermekeiket »nevelőszülőkhöz« adták, de az élelmezésük is emberségesebb volt, mint a száműzött magyaroké.”

Ugyanakkor Micha bácsi hiába panaszkodik magyar barátainál az öt bírói mivoltában is megalázó, ártatlan embereket halálra verő csendőrökre „A kölcsönkenyér...” c. fejezetben. (Ijesztő mai párhuzam jut eszünkbe: a magyar polgármestert a szó szoros és átvitt értelmében is arcul csapó vajdasági rendőrpáncsnok.)⁶

Visszataszítóan kegyetlen, háborús idők voltak, éppen a háborús állapotok okozta, azokkal együtt járó fonákságokkal. Aki nem alkalmazkodott eléggé, könnyen ráfizethetett. Erich Maria Remarque egyik regényében olvashatunk a német katona főhős vesztéről Oroszországban: nem tanúsított elegendő kegyetlenséget civilekkel szemben, futni hagyta őket, akik ezután – mivel valójában partizánok voltak – hátulról lelőtték. A háborút nem dicsőítő, hanem annak szörnyűségeit bemutató szemléletmódjáért

(ilyen pl. az Im Westen nichts Neues – Nyugaton a helyzet változatlan c. regénye) E. M. Remarque-nak menekülnie kellett a náci hatalom elől. Könyveit demonstratív módon elgették, német állampolgárságától megfosztották.

Ismét egy párhuzam jut eszünkbe: a magyarok jogfosztottsága Szlovákiában 1945 után. Az emberek alattvalóként, személyiség nélküli masszaként való kezelése, a kollektív bűnösség elvének, a nemzetekben való gondolkodás, az ellenségkép szükségességének minden áron való elfogadtatása jellemző ezekre az időkre: hol „A MAGYAROK, hol pedig A SZERBEK” stb. bűnösök. Minden magyar, vagy minden szerb. Utóbbi eset besulykolását szolgálta a nacionalista-militarista „nevelés” eszközeként a „Megállj, megállj, kutya Szerbia! / Nem lesz tied soha Bosznia!...” versike is (A leventék c. fejezetben). Vagy amikor később az összes „jugoszláv” (moszkvai utasításra) „láncos kutya” lett (lásd a Mártíromság c. fejezetet), hogy a „Magyar Népköztársaság” egyik kiemelt fontosságú erőszakszervezete, a határőrség vérmesebben vadászhaszon rájuk, a „jugókra”, függetlenül attól, hogy köztük természetesen számos magyar nemzetiségű is volt.

A könyv utolsó egysége a háború befejezésének és az azt követő évek eseményeit tartalmazza. Pl. a Temetés másképpen c. fejezetben olvasható, hogy elesett bajtársaik temetésére kényszerítik a falu lakóit a győztes szovjet katonák. Az egyik fiatalembert az újdonsült szlovén partizánok – a „májusi partizánok”, akik közül sokan csak az oroszok közeledtével, megérkezésével ébredtek hazaszeretetre – bosszúból és igaztalanul halottgyalázzal vádolják meg. (Különösen riasztó, hogy az ügyletben élenjár a parancsnokuk.) A gyanúsított csak ügyel-bajjal menekül meg a kivégzés elől. Összehasonlításként említünk meg egy temetési jelenetet a szlovákiai Szőgyén körüli, forgandó szerencsével folyó harcokból, amikor a pillanatnyi győztesek temetik a szovjet katonákat: „...a megbízott az elesett szovjet katonák és az elhullott lovak tetemét egy gödörben akarta elföldeltetni, melyre az emberek nem voltak hajlandók. A vita eldöntését az éppen arra haladó német járőrre bízták. Parancsnokuk azoknak adott igazat, akik azt a nézetet vallották, hogy a harcban elesett ellenséget is megilleti az emberhez méltó végső tisztesség. A katonák és lovaik tehát nem kerültek közös sírba.”⁸ A Mura menti „partizán” minden bizonnyal saját al-

5 Vö. Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941. Lendva 2001. 197. old.*

6 Pilc Nándor: *Vajdasági rendőrpáncsnok. Népszabadság 2004. augusztus 25., 3. old.*

7 Bővebben: „...ezért mind küzdeni kell.”... 44–46. old.

8 Gábris József: *Szőgyén. Szőgyén 1995. 106. old.*

jas („fasiszta”), embertelen hozzáállását vetítette a hamis vádba, mint ahogy a szögyéni megbízott is „fasisztább” akart lenni a németeknél.

Az Újra „megszállva”! c. fejezetben az idézőjel azt a benyomást kelti, hogy ez a megszállás esetleg inkább felszabadulás volt, míg A száműzetés c. fejezetben a „felszabadulás” sokak számára jelenthetett megszállást, csatlósítást és száműzetést.

Viszont azt is figyelembe kell venni, hogy a szovjet csapatok bevonulása sokak számára nem felszabadulás volt, mint ahogy azt a „valós szocializmus” éveiben Magyarországon is hivatalosan meghatározták, elhallgatva annak fonákságait. Pl. a Magvető Kiadó 1973-ban úgy jelentette meg Günter Grass A bádogdob c. regényét, hogy abból kihúzta a Danzigba bevonuló szovjet katonák viselkedését bemutató néhány mondatot.⁹ Ez is történelemhamisítás és tudatronsolás. („Szocialista” stílusú történelemhamisítás bőven előfordulhatott máshol is. A lelkiismeretes tanár nehéz helyzetben lehetett, ha meggyőződésével ellentétes módon kellett tanítson. Az ilyen típusú történelemhamisításra rakódott rá az adott kisebbségek ellen elkövetett „nemzetiségi történelemhamisítás”. Pl.: „minden német, magyar stb. – épp az adott országtól függően – fasiszta”. Lásd még: Duray Miklós: Kettős elnyomásban. New York 1989.)

A hetési tájszavakat is bőven felsorakoztató, az egyszerű emberek nyelvén megírt és számukra is érthető, de ugyanakkor igényes nyelvezetű kötetnek szinte az összes történetéből kiérződik, hogy a nép (az együtt élő, akár különböző nyelvű népek) szintjén mindig is inkább az egyetértés, egymás segítése volt a jellemző (pl. a jóindulatú Micha bácsi részt vesz a szökevények határon való átjuttatásában – Zsandárcselezés c. fejezet). A nemzetiségi ellentétek szítása pedig kívülről és felülről történt.

A könyv másik súlyponti kérdése (az imént említett, bázisszinten létező összetartó erő érzékeltetése mellett) a száműzetés-menekülés, ill. az elnyomásban otthonmaradás viszonyrendszer bemutatása. A kettő (eltávozás vagy maradás) jelen esetben nem rivalizál egymással – mint napjainkban sajnos sokszor és tévesen előfordul –, hiszen az innen elmenők távolról sem „gazdasági menekültek”. Más, ha valaki saját elhatározásból vagy pusztán

a jobb megélhetés miatt megy el, és más, ha kényszerítik rá vagy menekülnie kell, átkozott, határmegállapító politikai döntések miatt. Az első világháború utáni nyomor (évekig vasúti kocsikban laktak az elcsatolt területekről érkező menekültek), a tömeges kivándorlások összefüggtek a trianoni diktátummal, mint következmények. Az ország, de szinte minden elcsatolt terület is gazdaságilag rosszabb helyzetbe került.¹⁰

Ugyanakkor az eltávozás, eltávolodás – bármilyen kényszerű is legyen az – látókörszélesedést jelent az eltávolodónak. A „valós szocializmus” elől menekülőknél az itthoni (magyarországi) „küzdelmes sorsot vállalók” sokszor azt vetették a szemükre, hogy meghátráltak a problémák elől. Ez az ellentét azonban jelentős mértékben csak magyarázkodás volt a szökést (emigrációt) vállalni nem merők részéről – mert akkor is, a „szocializmus” elől is szökni kellett. A nagy menekülési hullámok (1945, 47, 56) mellett igen sokan távoztak még a „szocialista” Magyarországról, és nyilván még többen játszottak a távozás gondolatával. Az emigráció sok esetben – arra gondolva, hogy úgyszólván lehetetlen a visszatérés – teljes szakítási kísérletet jelentett az immár javithatatlanak tartott magyarországi viszonyokkal.¹¹ Ebből adódott az a sajnálatos tény is, hogy az emigránsok nagy része gyorsan „elfelejtett magyarul” (de gyakran a befogadó ország nyelvét sem tanulta meg magasabb szinten).

A maradók általában figyelmen kívül hagyják, hogy az eltávozó is elég jól ismeri még a (maradók szemszögéből vett) belső viszonyokat, viszont van egy óriási előnye: kívülről is látja a problémákat. Ez – és általában – az ön- és a külső értékelés viszonya – egy nagyon lényeges módszertani kérdés. Az egyensúly megtalálásának hiánya vezet valószínűleg az elhibázott döntésekhez, sarkított véleménynyilvánításokhoz. A „saját” problémák felfokozásához, a „külső” szemlélő szakértelmének kétségbe vonásához.

Valószínűleg mást jelentett az eltávozás, menekülés, száműzetés, áttelepítés egy földműveléssel foglalkozó embernek (többnyire őket sújtotta pl. a szlovák–magyar „lakosságcsere”, de a muravidéki emberek legfőbb vagyona is a gazdaságuk volt), és mást azoknak, akik kevésbé kötődtek anyagilag egy adott területhez. (Mérce, összehasonlítási alap persze nincs.)

⁹ MTI: A bádogdob újra megjelenik. Népszabadság 2004. május 6., 25. old.

¹⁰ Vö. Raffay, E.: Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal. Budapest 1990.; Palotás Zoltán: A trianoni határok. H. n. 1990.; Zsiga Tibor: Muravidéktől Trianonig. Lendva 1996.; Göncz László: A muravidéki magyarság. Lendva 2001.

¹¹ Lásd pl. Vezényi Pál Öngyilkosok népe c. írását (Muravidék 7, 2004. 42–46. old.), vagy Borbándi Gyula összefoglaló művét: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. Bern 1985.

A Tudatformáló idők alaphangvétele, végkicsengése – a kellemes élmények bemutatása mellett – mégis a tudatrontcsoló elnyomással való kényszerű együttélés (legyen az szláv vagy magyar), az ilyesfajta „tudatformálás” elleni vádirat. Talán ezekben az időkben alapozódott meg, formálódott ki, „tökéletesült” a muravidéki (magyar) ember – mint a legkisebb anyaországon kívüli magyar közösség tagjának – borongósságra hajlamos beállítottsága.¹² Ez a szomorkás szemléletmód lehet a már átélt teljes vagy részleges, de mindenképpen elkerülhetetlennek vélt beolvadás következménye is, megengedve az asszimilációnak való (időleges) ellenállást, minthogy a „nemzeti(ségi) érzékenységet s egyúttal érdekeket is sértő kommunikációs miliőben – leegyszerűsítve (R. G.) – kétféle magatartás keletkezhet. Egyrészt a mennyiségi felhalmozódás átcsaphat minőségváltozásba: a kisebbség előbb-utóbb elfogadja saját másodrendű szerepét, s a kisebb ellenállást választva felszívódik a többségi nemzetbe. Másrészt pedig a »hatás-ellenhatás« analógiájára, minél nagyobb valakivel szemben a nyomás abban az irányban, hogy a voltaképpen attitűdjével ellentétes viselkedést tanúsítson, annál kevésbé fogja megváltoztatni azt.”¹³ (Bővebben a kognitív disszonanciáról Székely András Bertalan: Pável Ágoston, a „hidépítő”, 1986; kötetben: A Rábától a Muráig. Nemzetiségek egy határ két oldalán. Bp., 1992.)

Néhány példa az ígéretésekben, hazudozásban teli „szocialista” demagógiájára: „...lehullanak az országhatárok, s rövidesen a bukaresti ember akkor megy Budapestre, amikor akar, és fordítva.” (Domokos Pál Péter idézi Petru Groza szavait a kétes hitelű, „százak gyűlésén” 1946-ban Marosvásárhelyen.)¹⁴ Erik Honecker, a német–német határ „megalkotója” 1961-ben Berlin kettévágásának, a „fal” felhúzásának „előestéjén” szemrebbenés nélkül jelentette ki: „Senkinek sem áll szándékában falat építeni.”

A „százak gyűlése” példa arra, hogy egy erőszakos, demagóg kisebbség hogyan próbálja magához ragadni a hatalmat különböző manipulációk segítségével. Egy má-

sik példa, a szlovák történelemből: „Die moderne slowakische Nation wurde nicht als nationale Willensgemeinschaft, sondern als Schöpfung eines kleinen romantischen Freundeskreises um Štúr, Hurban und Hodza, die Mitte 19. Jahrhundert die Berechtigung der slowakischen Volkssprache offen verkündeten, geboren. Für einen allgemeinen, tragfähigen Gemeinschaftswillen fehlten der Bewegung Štúrs noch Kraft und Grundlagen. Nicht nur die ungarisch-magyarisierende Vorherrschaft in Nordungarn verhinderte eine potentielle slowakische Massenströmung. Es fehlte eine Vertretung der katholischen slowakischen Mehrheit.”¹⁵

Varga József könyve reálsan foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, amelyről szélsőséges demagógia lenne azt kijelenteni, hogy térségünkben teljes mértékben meg van oldva. A környező országok közül a „szocializmus” idején pl. Romániában hangoztatták előszeretettel hivatalos szinten is, hogy „a nemzetiségi kérdést Romániában a teljes jogegyenlőség alapján évtizedek óta megoldották, s a nyitott problémaként való magyarországi interpretáció tulajdonképpen a román belügyekbe való beavatkozás”¹⁶. (A magyar oktatás javítására tett kísérleteket pedig egyes elvakult értelmezők – és ez az 1996-os romániai oktatási reformmal kapcsolatban hangozott el – a demográfiai viszonyok megváltoztatására való törekvésként fogják fel.) A legvisszatetszőbb, hogy mindezen áligazságoknak a hangoztatásához felhasználták vezető pozíciójú kisebbségi személyiségek közreműködését. Vajon milyen lelkiismereti válságba kerülhettek ezek?! Aki pedig megpróbált ellenszegülni, „másnap tisztázatlan körülmények között elhunyt”.¹⁷ Szerencsére az EU kiépülésével egyre kevésbé lehet majd emlegetni olyasmit, hogy a „belügyekbe való beavatkozás”, a nemzetiségek ügye egyre inkább valódi belügy lesz. Mindennemű „végső megoldás” (Endlösung!) felemlégetése felettébb rossz emlékeket ébreszthet, így a kérdéssel foglalkozni kell, folyamatosan és sokrétűen, hogy közelebb kerülhessünk a probléma

¹² Muravidéki szépirodalmi példaként megemlíthető C. Toplák János A muravidéki ember jellemrajza c. költeménye.

¹³ Székely András Bertalan: A román nacionalizmus jelenléte a történelemtanításban, 1989. Kézirat. Kötetben: Határháryák. Interetnikus folyamatárak és pillanatképek a Kárpát-medencéből. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület (MBKKE), Pilisvörösvár 2005.

¹⁴ Székely András Bertalan: Venczel József emlékezete, 1988. Kézirat. Kötetben: Határháryák. Interetnikus folyamatárak és pillanatképek a Kárpát-medencéből. MBKKE, Pilisvörösvár 2005.

¹⁵ A modern szlovák nemzet korántsem közös nemzeti akarattól született, hanem egy Štúr, Hurban és Hodza körüli kis, romantikus baráti társaság teremtménye, amely a 19. sz. közepén nyíltan hirdette a szlovák népnyelv jogosultságát. Általános, nagy horderejű közakarathoz hiányzott Štúr mozgalmából az erő és a megalapozottság. Nemcsak a magyarosító észak-magyarországi hatalom akadályozta meg a potenciális szlovák tömegmozgalmat. Hiányzott a katolikus szlovák többség képviselője is. (R. G. fordítása) Gogolák, L.: Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. Band II., München 1969, S. 132.

¹⁶ Székely András Bertalan: Az Erdély története romániai visszhangja (1987); kötetben: Határháryák... 206. old.

¹⁷ Székely András Bertalan: Az Erdély története romániai visszhangja... 206. old.

békés és mindenki számára elfogadható rendezéséhez: tudományos helyzetfeltárással, nem pedig történelemhamisítással. Akár szépirodalmi eszközökkel is, ahogy ezt Varga József a Tudatformáló idők c. művében teszi. Mert korántsem írtak meg még mindent. A sokszor hallott demagóg „érv”, hogy „ezt már mások megírták”, csak arra szolgál, hogy az „érvelők” szempontjából kínos kérdésekkel ne foglalkozzon senki, legyen és maradjon az „tabu téma”. Ezzel ellentétben nagyon is azt kellene elérni, hogy ezekhez a kérdésekhez ne csak a privilegizáltak szűk köre nyúlhasson, a nyilvánosság kizárásával, hanem minél több szakértő elmondhassa a véleményét, minél

nagyobb nyilvánosság előtt. Mert „a határainkon túl élő magyarság gondjainak elkendőzése helyett szólni kell ott, ahol s amikor kell.”¹⁸ Szólni kellene pl. a szlovák nacionalisták legutóbbi rozsnói és komáromi provokációi miatt (Kossuth-szobor meggyalázása, ill. „Magyarok a Duna mögél!” stb. jelszavak kiabálása¹⁹), de a közterületeken adott esetben hosszabb ideig is éktelenkedő cigány- és magyarellenes mázolimányok szintén kellemetlenek, hatásukban talán még veszélyesebbek. A sértett fél passzív viszonyulása – hogy szó nélkül tudomásul veszi a „jogos büntetést” – az elkövetőnek valamiféle „igazolást”, bátorítást adhat.

¹⁸ Székely András Bertalan: *A román nacionalizmus...*

¹⁹ Szilvássy József: *Meggyalázták Kossuth Lajos rozsnói szobrát. Szlovák nacionalisták Trianont ünnepelték. Népszabadság, 2005. június 7., 9. old. és ugyanő: Ébresztőt fújnak a nacionalisták. Révkomáromban rendőrök fékeztek meg a szlovák szélsőségeket. Népszabadság, 2005. július 6., 9. old.*